

ASPEKT ♀

DEREK REBRO
JEJ MESTO V JEHO SVETE?

Rodový pohľad na previazanosť urbánneho a rustikálneho
v poézii Lýdie Vadkerti-Gavornikovej a Jozefa Mihalkoviča

Knižná edícia **ASPEKT**

Derek Rebro – literárny kritik
a vedec, redaktor. Knižne vydal
zbierku poézie *Okamih pred dopadom*
(2010) a literárnovednú monografiu
Ženy píšú Poéziu, muži tiež (2011).
V súčasnosti sa (spolu s Lenkou
Krištofovou) venuje najmä rodovo
orientovanému časopisu *Glosolália*.

DEREK REBRO JEJ MESTO V JEHO SVETE?

Rodový pohľad na previazanosť urbánneho a rustikálneho v poézii
Lýdie Vadkerti-Gavornikovej a Jozefa Mihalkoviča

ASPEKT

Odborná recenzia:
doc. PhDr. Etela Farkašová, CSc.
doc. PhDr. Zoltán Rédey, PhD.

Edičné a redakčné spracovanie: Jana Cviková a Jana Juráňová
Ilustrácia na obálke: Anna Struhárová
Grafická úprava: Layout JS.

Vydalo Záujmové združenie žien ASPEKT
Mýtna 38, 811 07 Bratislava
www.aspekt.sk
roku 2013 ako svoju 115. publikáciu.

Publikácia vyšla s finančnou podporou Ministerstva kultúry
Slovenskej republiky.

MINISTERSTVO KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Copyright © Derek Rebro a ASPEKT 2013
Cover design © Layout JS. 2013

Produkcia CeTePe, s. r. o., Bratislava
Prvé vydanie

ISBN 978-80-8151-006-9
EAN 9788081510069

Úvod	7
Než pristúpim k interpretáciám (zadefinovanie pojmov)	17
Urbánne a rustikálne	18
Mýtus a archetyp	25
(Rodový) stereotyp	31
Rodový a feministický kontext	32
Kam siahajú stopy urbánneho v slovenskej literatúre (stručný exkurz)	47
Urbánne a rustikálne naprieč poetikami 60. rokov 20. storočia (prehľad)	50
Interpretácia textov Lýdie Vadkerti-Gavorníkovej	53
Rustikálno-urbánny konflikt (Pohromnice, 1966)	54
Prehĺbenie predošlej stopy (Totožnosť, 1970)	78
Žena a príroda? Za každým mužom hľadaj muža (Kolovrátok, 1972)	87
Interpretácia textov Jozefa Mihalkoviča	147
Jeho a jej dedina (Lútosť, 1962)	148
Rozvinutie predošlej stopy (Zimoviská, 1965)	181
Z dediny do mesta (Spôsob ticha, 1972)	243
Záver	260
Zhrnutie	275
Abstract	276
Literatúra	277
Menný register	287

Venujem sestrám

„V lone všeobecnosti a opakovania sa rodí moment rozhodnutia.“

Simone de Beauvoir

Úvod

Diela Lýdie Vadkerti-Gavorníkovej a Jozefa Mihalkoviča, ktorým sa venuje táto monografia, spadajú do obdobia 60. rokov 20. storočia. O slovenskej poézii tohto obdobia existuje množstvo sekundárnej literatúry, no žiadna sa netýka primárne urbánnej a rustikálnej roviny lyrických textov. Ak sa táto problematika vyskytuje, ide skôr o parciálnu súčasť interpretácií tvorby jednotlivých autorov a autoriek. Ucelenejšia štúdia, ktorá by sa zameriavala na tento aspekt, teda chýba. Mojm zámerom je túto medzeru čiastočne vyplniť. Hoci sa cez prizmu vyjadrenú v podtitule monografie sústredím najmä na vybrané zbierky konkrétnej autorky a autora, načrtnem a priebežne budem brať do úvahy aj širší kontext urbánneho, rustikálneho a rodového aspektu slovenskej literatúry.

V úvodných kapitolách predostriem stručný „exkurz“ v zmysle prehľadového stopovania urbánneho do minulosti a panoramatickejšieho zaradenia autorov do niektorého z pólův pomocnej dichotómie urbánne – rustikálne, aby sa ukázal širší kontext sledovanej problematiky a načrtli možné cesty pre potenciálne literárnovedné analýzy. Vymedzím tiež pojmy typu urbánne, rusti-

kálne a iné, aby bolo jasné, v akom význame ich budem používať. Už adjektívum „pomocnej“ odkazuje na falošnosť uvedenej, ako aj každej inej dichotómie. Uvedomujem si, že urbánne a rustikálne charakteristiky sú často previazané, že jedno funguje na pozadí druhého – práve vďaka druhému. Pre potreby výskumu, resp. zvýšenie miery jeho recepcnej prístupnosti, však bude nutné s touto dichotómiou – hoci kriticky – pracovať. Pôjde teda aj o „axiologické propojení v tradíci kontrastného popisovani obou druhů prostoru a také v jejich vzájemném přirovnávaní“ (Derdowska 2011: 113).

Hlavnú časť knihy tvoria analýzy vybraných zbierok Lýdie Vadkerti-Gavorníkovej a Jozefa Mihalkoviča. Výber tejto autorky a autora ovplyvnili (okrem iných kritérií vrátane umeleckej kvality diel) ich spoločné motivicko-tematické (prevažne rustikálne prostredie, geografická príbuznosť – Modra, malokarpatský región –, motívy vinohradníctva, spätosť ľudí a remesiel a i.) a poeticko-poetologické konštanty (epický ráz, fragmentárnosť, ambivalentnosť rôzneho druhu a i.), ktoré budem priebežne konkretizovať. Ich poézia býva literárnou vedou čítaná v spojitosti s tzv. trnavskou skupinou – konkretistov, ktorej členom je však iba J. Mihalkovič. (Okrem neho sem radíme ešte Jána Ondruša, Jána Stacha, Ľubomíra Feldeka a Jána Šimonoviča. K pojmu konkretisti, jednému z viacerých, ktorými literárna veda skupinu týchto autorov označovala, ako aj k ich spoločným znakom pozri napr. Bokníková 2006b: 589 – 621.) L. Vadkerti-Gavorníkovú zaraďuje literárna historiografia a kritika do tohto literárneho zoskupenia skôr na základe príbuzenských bodov v poetike – podobne ako napr. (hoci v menšej miere) Vlastimila Kovalčíka. Príbuznosť J. Mihalkoviča a L. Vadkerti-Gavorníkovej sa prejavila napr. aj v tom, že obaja priniesli „sugestívne obrazy prímestských a vidieckych oblastí, v ktorých akoby sa marili snovo halucinačné, ale vedome generované preludy (...) [ich verše] možno považovať za svojskú verziu magického realizmu“ (Bokníková 2007: 64). Práve na tomto spoločnom pozadí sa však výraznejšie ukazujú rozdiely medzi ich textami, ktoré spôsobuje aj rodový rozmer: v knihe pôjde nepriamo aj o mužsko-ženský dvojhlas.

Ich výber ovplyvnilo aj to, že o tvorbe oboch je síce dostupné relatívne veľké množstvo sekundárnej literatúry, ich zbierky však

doteraz neboli podrobené analytickejšiemu čítaniu vo svojom celku. Na absenciu metodickéjších interpretácií Mihalkovičovej ranej tvorby upozorňuje napr. literárny vedec Fedor Matejov, ktorý zároveň priniesol podnetné zistenia ako výsledok svojich analytických „zostupov“ do autorovej poetiky – aj prostredníctvom precíznych rozborov vybraných Mihalkovičových básní. Matejov svoje výsledky usúvzťažňuje s dobovou generačnou poetikou, ako aj s medzidruhovými konexiami (pozri 2005: 91 – 169). Vybrané zbierky sa neanalyzovali ani s výraznejším prihliadnutím na sledovaný problém vzťahu rustikálneho a urbánneho, nehovoriac o absencii rodovej prizmy. Pri interpretovaní ich zbierok sa prevažne automaticky konštatoval dedinský ráz ich textov. Skutočnosť, že svoje zastúpenie má v ich veršoch urbánny pól, sa obchádzala. S tým súvisí i načrtnutý rodový rozmer ich veršov. Ten sa síce takisto priebežne spomínal u oboch, pričom výraznejšie v prípade Vadkertí-Gavorníkovej, no kritici a kritičky zostávali skôr v rovine vágnych konštatovaní, ktoré občas akoby od seba navzájom nekriticky preberali.

Pokiaľ ide o metodologickú stránku monografie, rozhodol som sa postupovať prevažne interpretačne, a teda čo najminucióznejšie uchopovať jednotlivé zbierky, prenikať do ich textových štruktúr a nechať sa – aj intuitívne – vtáhať do ich poetologických, tematických a myšlienkových rámcov, ktoré následne analyticky preverujem. Samozrejme, s vedomím svojho zámeru a literárnovednej kompetencie, ktoré, dúfam, napomôžu funkčné vystihnúť jednotlivých básní v ich skrytejších súvislostiach – bez zatienenia (zdanlivo nedôležitého) „okraja“. V jednotlivých interpretačných kapitolách sa budem snažiť vyhnúť mechanickému sledovaniu urbánneho a rustikálneho, resp. „povrchového“ (povrchnému) skúmaniu zvolených textov vrátane ich rodového rozmeru. „Pro básně jsou charakteristické spíše volné motivy, případně polovolné, budeme-li za ně pokládat motivy vynořující se na základě asociativních přechodů od tématu k tématu, od motivu k motivu.“ (Hodrová 2001: 734) Z tohto dôvodu sa budú interpretácie chvíľami (naoko) vzdáľovať od hlavného zadania monografie. Priebežné poodstupovanie za zdanlivý okraj prísne chápanej tematiky, ktorú som si zvolil, resp. neignorovanie

vytvárajúcich interpretačných línií, však prináša, aspoň verím, podnetné zistenia, ktoré v konečnom dôsledku so sledovanou problematikou súvisia.

V prípade Mihalkovičových básní a tretej zbierky Vadker-ti-Gavorníkovej budem v interpretáciách postupovať lineárne, čiže analyzovať texty (takmer) „verš po verši“. Tento postup je však lineárny iba relatívne, pričom sa vďaka nemu dostavuje zaujímavý efekt: čitateľka či čitateľ postupuje v čítaní súbežne so mnou. (Nielen) v prípade autora a autorky, ktorých som si zvolil, totiž nie je možné pristupovať k textom bez znalosti zvyšného veršového kontextu, ktorého trsy sa vzájomne ovplyvňujú, zvyšnamňujú a semioticky komunikujú v rámci celej svojej fragmentárnej a multiplicitnej mozaiky. Zakaždým teda beriem do úvahy celú zbierku, jej komplexný, simultánny, často montážový či pásmový, jednoducho, zložitý charakter. Nepôjde teda o mechanické preklápanie údajného zmyslu do pomyselnej interpretovanej mriežky či o rozpletanie akokoľvek danej sémanticko-tvarovej a asociačnej nite. Jednotlivé interpretácie budú skôr pokusmi o anticipačné aj spätné rekonštruovanie dynamických textových súvislostí, z ktorých bude nutné vybrať tie, ktoré sa týkajú sledovaného problému, ako aj tie, ktoré komunikujú s mojim skúsenostným a myšlienkovým recepčným komplexom. Pokiaľ to nebude súvisieť s práve analyzovaným textom, nebudem sa bližšie pristavovať pri tých tvarových charakteristikách jednotlivých zbierok, ktoré literárna veda viackrát výstižne pomenovala (pozri napr. Bokníková 2010a).

Jednotlivé analýzy budú, pochopiteľne, predstavovať možné, nie výlučné spôsoby, akými sa dá na dané texty nazerať. Pri autoroch, ktorí boli interpretovaní viacerými predom mnou, je ťažké oprostíť sa od doterajších postrehov, predsa len sa však pokúsim priniesť iné zistenia. V duchu recepčnej estetiky (k jej feministickému potenciálu pozri napr. Fetterley 1978) sa síce snažím o čo možno najpriliehavejšie „splývanie horizontov“, no opieram sa i o to, že iné psychické naladenie, časové obdobie a myšlienkový a skúsenostný komplex recipienta či recipientky zaručujú právo na inú interpretáciu, pokiaľ je dostatočne argumentačne podopretá. „Recepční teorie pomáhá osvětlit, proč a jak může

tentýž literárny text v rôznej dobe znamenať pre rôznych ľudí rôzne veci, pretože berie v úvahu dvojstrannosť literárneho diela a jeho dvoje póly: umelckého a estetického. Umelcký pól odkazuje k textu, vytvorenému autorom, a estetický k realizácii, prevedeniu čtenárom; teprve interakcia týchto faktorov odhalí potenciál diela.“ (Iser 2009: 85) Rovnako podoba urbánneho a rustikálneho vo významoch, ktoré v textoch zachytávam, predstavujú možné, nie výlučné spôsoby ich uchopenia. Zakaždým teda treba brať do úvahy interpretovaný primárny text a jeho sociálny a historický kontext – tie si potom „vypýtajú“ adekvátne podoby sledovanej dichotómie.

Svoje nálezy budem preverovať a (potvrdzujúco aj polemicky) dopĺňať jednak o texty, ktoré boli o rozoberaných dielach publikované a týkajú sa analyzovaného problému (recenzie, kritiky, štúdie...), ako aj o všeobecnejšie zistenia z literárnovednej, filozofickej, sociologickej, kulturologickej... oblasti, ktoré môžu monografiu obohatiť o širší kontext. Vo svojich literárnovedných textoch takmer vždy uplatňujem interdisciplinárny prístup. Striktne vymedzenie literárnej vedy ako autonómnej považujem za prekonané, hoci sa u nás často deklaruje. Tým nepopieram prínosnosť konkrétnych literárnovedných výstupov, neberúcich do úvahy širší kontext, len zastávam názor, že brániť literárnu vedu ako takú pred inter- a transdisciplinárnymi vplyvmi je kontraproduktívne.

Treba však opäť zdôrazniť, že priamo k téme „urbánneho a rustikálneho“ existuje relatívne malé množstvo sekundárnej (tobôž literárnovednej) literatúry. Rustikálny rozmer sa priamejšie zohľadňuje skôr v rámci etnografických či folkloristických výskumov, resp. vníma sa ako samozrejмый aspekt veľkého množstva diel slovenskej literatúry, ktorý nepotrebuje komentár. (K literárnemu folklorizmu pozri napr. Šrank 2009 – čitateľka či čitateľ, zaujímaví sa o folkloristický prístup, nájde v tejto práci viacero relevantných zdrojov, ako aj ich prehodnocovanie.) Pokiaľ ide o môj výskum, literárny folklorizmus ako priamy zdroj svojej metodológie zohľadňujem v minimálnej miere. Súhlasím s tvrdením Jany Pácalovej, že ak „každý prvok v literárnom texte, ktorý je identifikovaný ako ‚folklórny‘, odkazuje k literárnemu folklorizmu, v slovenskej literatúre by sme takmer nenašli

text, ktorý by nebol ‚stigmatizovaný‘ travestovaním folklóru v literatúre. (...) nemožno hovoriť o tom, že neznalosť folklórneho kontextu (...) znemožňuje interpretáciu literárneho textu, ktorý prítomnosťou folklórneho prvku odkazuje na intertextuálne súvislosti tohto textu s folklórnym prostredím“ (2011: 184). Pre literárnovedné sledovanie urbánneho zasa platí nasledujúce: „V 80. a 90. rokoch sa v rámci širšie koncipovaného tematického výskumu ‚mesto‘ i niektoré s urbánnosťou späté pojmy a javy stali predmetom sústredeného bádania českej literárnej vedy (predovšetkým D. Hodrová, V. Macura). Napriek istým náznakom (P. Zajac, E. Jenčíková, R. Bílik a iní) sa takto vyhranene orientovaný výskum v slovenskej literárnej vede natoľko neudomácnil.“ (Kusá 2000: 104) (K obrazu mesta vo folklóre pozri napr. Krekovičová 1998.)

Súčasne je faktom, že štúdie, ktoré sa zameriavajú na literárne texty aj z tohto aspektu (sledujú napr. urbánne prvky), sú zamerané skôr na prózu. (K vplyvu a zapracovaniu toposu mesta do českej poézie však pozri Červenka a kol. 2005: 408 – 415.) Inšpiratívne medziodborové knihy a texty z rôznych vedných disciplín (antropológia, sociológia...), venujúce sa urbánnemu, sú často nekompatibilné so zámerom tejto publikácie, resp. nekorešpondujú so sledovanými zbierkami, v ktorých sa urbánne vyskytuje v inom zmysle a skôr nepriamo: ich rozsiahlejšie aplikovanie teda nebude možné.

Do svojich analýz budem zapájať aj feministické čítanie. „Předmětem takového čtení jsou obrazy a stereotypy žen v literatuře, vynechávky a chybné úvahy o ženách v literární kritice, trhliny v literární historii konstruované muži.“ (Indruchová 1995: 92) Feministické čítanie kanonických diel prinieslo v rámci feministicky orientovanej literárnej vedy množstvo podnetných výsledkov najmä v krajinách, v ktorých je legitímnou súčasťou akademického diskurzu už desaťročia (pozri napr. Millet 1970 – táto práca sa z dnešného pohľadu vníma ako zjednodušujúca, jej prínos je však nespochybniteľný). Práve pre relatívnu absenciu kritického čítania cez rodovú optiku v slovenskom kontexte je „tento přístup stále produktivní a může také čerpat z pozdějších, poststrukturalisticky inspirovaných pojetí, které ke čte-

ní přistupují jako k procesu aktivního, kritického a rezistentního vyjednávání a přepisování významů (Culler, 1991; Fetterley, 1978). V rámci těchto pojetí je literatura chápána jako určité pole, v němž jsou distribuovány hegemonní patriarchální identity a hodnoty, s jejichž nároky se čtenář/ka musí vyrovnávat“ (Knotková-Čapková – Kynčlová – Matonoha 2010: 14).

K slovu sa dostane aj gynokritika. „Pokud jde o posouzení, jak dalece je gynokritika relevantní pro prostředí české nebo slovenské literatury, jsem toho názoru, že Elaine Showalter a feministický přístup k literatuře se ve Spojených státech amerických nebo v Anglii v době, kdy Showalter definovala koncept gynokritiky, nacházely přibližně tam, kde se dnes nacházíme my. To jest, velice zjednodušeně řečeno, v prostředí, kde chybí obecná povědomí o feministických přístupech a které velice neochotně přijímá jiné názorové proudy, jiný úhel pohledu než ten, který je v něm tradičně zaveden. (...) feministické myšlení se ani v anglo-americké kultuře neprojevovalo hned, ale s mnohaletým zpožděním a na literárním poli zcela nepochybně představuje obohacení. Domnívám se tedy, že jak přístup Showalter, tak přístupy dalších feministických kritiček mohou být přínosem i pro náš pohled na literaturu a na kulturu obecně.“ (Indruchová 1995: 93) Je „pozoruhodné“, že aj osemnášť rokov od napísania citovanej ukážky sú jej slová stále platné.

Metodológiu feministickej kritiky je tiež nutné aplikovať kriticky, a to aj pomocou naznačených postštrukturalistických pozícií (ktoré, ako ukážem neskôr, takisto nie sú „všemocné“), resp. tak, aby sme sa vyhli nechcenému reprodukovaniu rodových stereotypov, a tým ich nepriamemu potvrdzovaniu. Hoci sa totiž v textoch slovenskej literatúry vyskytuje prevažne rodovo stereotypné zachytávanie mužskosti a ženskosti, ktoré v istom zmysle „obkresľuje“ realitu, treba myslieť na to, že jazyk, literatúra aj diskurz o nej túto realitu zároveň spoluvytvárajú. Nálezy preto treba podrobovať kritike a situovanému pohľadu, ktorý ich nielen opíše, ale aj rodovo citlivo okomentuje. Tým sa jednak poukáže na arbitrárnosť prevažujúceho distribuovania rodovo stereotypných pozícií a jednak sa naznačia rozrôznené možnosti ich podôb – dôjde k ich rekonceptualizácii.

Sprítomňovanie ženskosti a mužskosti súvisí s urbánno-rustikálnym vzťahom napr. v tom zmysle, že rodovo stereotypné zobrazovanie pramení i v rustikálnom hodnotovom rámci, ktorý je väčšmi spätý s tradičnými – aj morálnymi a náboženskými – hodnotami (k vplyvu – nielen – rodiny a cirkvi pri formovaní podriadenej pozície žien pozri napr. Bourdieu 2000). Tento fakt sa bude dať vystopovať tak v zbierkach J. Mihalkoviča, ako aj L. Vadkerti-Gavorníkovej. Hrdinka veršov Vadkerti-Gavorníkovej sa nebude vyčleňovať len z dedinského prostredia, ale súbežne s tým aj z tradičných rodových stereotypov, ktorých stelesnením je jej matka. Lyrická subjektka (autorka) sa zároveň bude pokúšať o uchopenie vlastnej, androcentrizmom netienenej existencie a o jej svojské zanesenie do básne. Tým jednak vstupujú do textov urbánne atribúty v zmysle individualizácie, typickej skôr pre mesto (k tomu sa ešte dostanem), a jednak sa tak vytvárajú podmienky na to, aby som pri analyzovaní textov Vadkerti-Gavorníkovej mohol funkčne uplatňovať gynokritický prístup. Ten sa sústreďí na samotné písanie žien, nielen na zobrazovanie „ženskosti“. Číže sa „oproti této re-interpretaci mužských literárních a kritických textů snaží o vytvoření ženské struktury pro analýzu textů psaných ženami. Gynokritika, podle Showalter, začíná tam, kde se osvobodíme od lineárních absolutních konceptů mužské literární historie, přestaneme vtěšňovat ženy mezi řádky mužské tradice a místo toho se zaměříme na nově viditelný svět ženské zkušenosti“ (Indruchová 1995: 92). Autorkin rodovo subverzívny spôsob písania zároveň korešponduje s „urbánnym textovaním“, ako ho charakterizuje napr. Daniela Hodrová v súvislosti s écriture féminine, čo takisto ešte rozviním.

Rozsah jednotlivých kapitol sa bude líšiť v závislosti od toho, ako si to „vynútili“ samotné zbierky. Prvé dve kapitoly o tvorbe L. Vadkerti-Gavorníkovej budú kratšie z toho dôvodu, že pri ich čítaní jasnejšie vystúpili konkrétne okruhy, cez ktoré sa dá sledovaná problematika uchopiť a ktoré boli doteraz v reflexii autorkinej tvorby obchádzané. Ide najmä o koncepciu écriture féminine, ktorá vnáša do textu urbánny pól v rovine jazyka, a individuálne, rodovo nestereotypné vyčleňovanie sa lyrickej hrdinky z dedinského a archetypálneho podložja, ktoré vnáša urbánnosť

do motivicko-tematickej, hodnotovej a myšlienkovej roviny básní. Z tohto dôvodu bude pre hlavnú tému monografie postačujúce uchopiť autorkine knihy cez analýzu vybraných textov. Naopak, v prípade knihy *Kolovrátok* a zbierok J. Mihalkoviča bude sledovanie urbánnych stôp v prevažujúcom rustikálnom podloží postupné, zahŕňajúce všetky autorkine spevy a autorove básne. Ich verše neoplývajú jednoznačne vystupujúcimi indíciami, cez ktoré by sa dala sledovaná problematika adekvátne postihnúť, skladba *Kolovrátok* navyše predstavuje výrazne kompaktný celok, ktorého postupné rozpletanie je aj interpretačnou výzvou. I vzhľadom na to, že jednotlivé kapitoly sú vystavané tak, aby ich bolo možné čítať aj samostatne, dochádza zákonite v prípade čítania knihy ako celku k chvíľkovému (samozrejme, nie totožnému) opakovaniu (sa), pokiaľ ide o charakterizovanie poetiky jednotlivých zbierok či približovanie teoretických koncepcií.

V *Závere* sa pokúsim konštruktívne spracovať zistenia, ktoré z výskumu vyplynuli, sumarizačne a z nadhľadu uchopiť podobu urbánneho a rustikálneho v jednotlivých zbierkach, resp. to, ako sa v nich manifestuje rodový rozmer.

Než pristúpim k interpretáciám
(zadefinovanie pojmov)

Urbánne a rustikálne

„Mesto a vidiek, mesto a dedina, tvoria v slovenskej literatúre dlhý čas opozíciu. Mesto je cudzie, dedina je naša, tento pocit, toto poznanie, je základom spomenutej opozície.“ (Petrík 1999: 81) Urbánne aj rustikálne „prostredie (...) upevňuje významy myšlienok a hodnôt, ktoré sú vyjadrené v hmote, v usporiadaní priestorov a objektov, ďalej navodzuje určité spôsoby konania a správania v určitých priestoroch, stimuluje, reguluje, ale aj obmedzuje určité správanie (...) K dualizmu európskeho mesta patrí aj oddelenie miest od vidieka“ (Musil 1990: 11 – 14). Platí však i nasledujúce tvrdenie: „Výskumy etnológov a folkloristov dokazujú pomerne úzke kontakty najmä medzi mestom a vidiekom. Kultúra a spôsob života vyšších vrstiev boli pre sedliacke obyvateľstvo vidieka dôležitým a nezriedka využívaným zdrojom inovácií. A to tak inovácií obohacujúcich už existujúce tradície, ako aj impulzov na preberanie kultúrnych javov a vzorov správania sa či noriem (...) Preberanie vzorov a odovzdávanie impulzov tu bolo vzájomné a pôsobilo oboma smermi.“ (Krekovičová 2005: 65) Takisto je zjavné, ako som naznačil v *Úvode*, že opozícia mesto – dedina je ako každá iná pomocná – jej členy sa vzájomne potrebujú, hranice medzi nimi sa prestupujú a náplň oboch sa môže meniť. Prospešné je i nasledujúce zhrnutie: „Zobrazování města je možné také pomocí charakteristik přisuzovaných venkovu. Axiologický vztah mezi těmito dvěma druhy prostoru je tedy dvojitý. Zaprvé mohou být jejich protichůdné vlastnosti zobrazovány

za účelem rozlišení a zdůraznění rozdílnosti mezi městem a venkovem a být výchozím bodem pro jejich hodnocení. (...) Zadruhé však využití obrazů a figur spjatých s protichůdným prostředím může být přínosné pro popis jeho opaku.“ (Derdowska 2011: 99)

V 60. letech 20. století byli v slovenské poezii přítomné různé podoby rustikálního a urbánneho. Sociologovia Peter Gajdoš a Ján Pašiak rozdeľujú urbánny vývoj spoločnosti na Slovensku do piatich etáp, pričom roky 1951 – 1980, kam spadá aj sledované obdobie, identifikujú ako „intenzívnejší rast mestského obyvateľstva – urbánnosti“. Pre sledované zbierky je dôležité aj toto ich zistenie: „Od 60. rokov sa začína na Slovensku uskutočňovať proces ‚socialistickej industrializácie a urbanizácie‘ prevažne na základe ťažkého zbrojárskeho, chemického a strojárkeho priemyslu. V 70. rokoch sa zintenzívňuje priemyslová výstavba mestských štvrtí panelovou výstavbou a realizuje sa plánovaná rurálno-urbánna migrácia do stredných a veľkých miest.“ (Gajdoš – Pašiak 1995: 63) Topos mesta, resp. javy spojené s urbanizáciou sa čiastočne zbavujú negatívnych hodnotových charakteristík. Tento fakt spôsobili aj politické okolnosti, nakoľko bolo nutné tvoriť aj v znamení socialistickeho realizmu. Zjednodušene povedané, k dobovo preferovanej poetike patrili civilizačné, urbánne motívy a témy, ktoré mali byť pozitívnym znamením progresívnej modernizácie našej spoločnosti (Bílik 2008: 28 – 29). Poetika socialistickeho realizmu sa však nevyhýbala ani rustikálnemu pólu literatúry.

V 60. rokoch 20. storočia teda síce došlo (aj v tomto zmysle) k relatívnemu „uvoľneniu“, zvýšila sa miera autorskej a osobnostnej individualizácie, autentizácie (dobovou rétorikou vyprázdnenej a sprofanovanej) skutočnosti, resp. jej literárnej reprezentácie. Ako však dokazuje Valér Mikula, dobovo poplatné socialistickeo-realistické znaky „paradigmy 50. rokov“, napojenie literatúry na dobovú ideológiu, jej (hoc aj nepriame či skôr nevedomé) odobrovanie autormi – to všetko bolo naďalej, hoci sofistikovanejšie prítomné (2004: 36 – 45). René Bílik k tomu poznamenáva: „Z tohto aspektu bola najmä druhá polovica šesťdesiatych rokov tak časom produktívnym, časom dynamickej tvorivosti slovenskej literatúry vo všetkých jej druhoch, ako aj časom neis-

toty z otvárajúcich sa možností hodnotovej voľby a tiež časom mnohých ilúzií o ‚návrate k humanistickým základom‘ v princípe nehumánneho spoločenského poriadku.“ (2008: 63) (K politickej a kultúrnej situácii v našej povojnovej literatúre pozri aj Zajac 1993.)

Hoci sa v literatúre previazanosť urbánneho a rustikálneho odzrkadľovala (pozri napr. prepájanie prírodných a civilistických prvkov v poézii nadrealizmu, pars pro toto Žáryho básne), dodnes na nás (aj intuitívne) dolieha to, že „entity mesta a venkova bývaly tradične stavěny do protikladu“ (Derdowska 2011: 97). Súčasne je faktom, že naša poézia sa dlho napájala hlavne na rustikálne korene. „Rodných domov a chotárov ubúda pre deti storočia, ale naša poézia sa ešte ustavične chvie o pamiatku drevených bráničiek do neexistujúceho raja.“ (Števec 1979: 80) Nielen ako pozadie, ale aj v podobe (pod)vedomých stereotypov tak naďalej fungujú charakteristiky, ktoré sa k obojm pólom viažu. „Stereotypy, ako aj komplexnejšie, viacvrstvové obrazy (images) predstavujú osobité projekcie skúseností, ktoré tvoria súčasť kolektívnej/sociálnej pamäti. Tieto mentálne obrazy vystupujú napr. vo folklóre ako stelesnenie imaginárna a v kontexte opozície ‚svoj – cudzí‘ sú viazané na oblasť hlbinných štruktúr dlhého trvania (‚les structures de long durée‘).“ (Krekovičová 2005: 10)

Stručne naznačím, v akom zmysle budem oba póly sledovanej dichotómie používať. Je „prakticky nemožné definovať v univerzálnom slova zmysle to, čo je ‚mestské““ (Musil 1990: 13). To isté platí pre „dedinské“ – nevyhnutne teda pôjde o zjednodušenie.

Rustikálne sa zvyčajne spája s motívmi, témami a myšlienkovými rámcami, ktoré súvisia s dedinou a prírodou. V tomto póle sú tiež výraznejšie zastúpené tradičné morálne a náboženské hodnoty. V jazykovej rovine sa rustikálne prejavuje napr. cez prenikanie hlasu dediny prostredníctvom ľudovej slovesnosti, frazeologizmov, prísloví, prehovorov postáv... do textov. Rustikálne zároveň tvorí tradičné pozadie pre výskyt urbánneho v modernej slovenskej poézii. Priestorovo relatívne platí paralela medzi rustikálnym a ženským – v zmysle umiestňovania žien do súkromnej sféry aj s (najmä vtedajšími) domácimi úkonmi a zvyklosťami, ktoré sa viažu na rustikálny kolorit. Ako uvidíme neskôr,

v inom (poetologicky subverzívnom) význame bude zasa platiť paralela medzi ženským a urbánnym. V ekofeministickom zmysle poukážem na paralelu medzi urbánnym a mužským. Už tieto náznaky svedčia o nemožnosti jednoznačne vymedziť dichotómie typu muž – žena, resp. im prideliť jasné a pravidelne distribuované okruhy (vrátane typu urbánne – rustikálne).

Urbánne súvisí s motivicko-tematickou a myšlienkovou rovinou, ktorá je zasadená do mestského prostredia. „Město (...) je (...) inspiratívnejší, dynamičtější prostředí pro život.“ (Sedláková 2010: 250) Fakty späté s urbánnym sa vyznačujú menšou hodnotovou zviazanosťou, pokiaľ ide o tradíciu, a väčším sklonom k názorovému individualizmu. Urbánne teda vo svojej práci používam aj vo význame, že „nikde jinde [než v meste] nemají tradice nad lidmi menší moc. Velká města jsou nesporně ohnisky pokroku: právě v nich se formují nové myšlenky, potřeby, mravy i způsoby, aby se pak šířily do celé země. Jestliže ve společnosti dochází ke změnám, je to obvykle nápodobou a přebíráním toho, co bylo vytvořeno ve velkých městech. Mysl lidí je tam v pohybu (...) vkus, víra, vášně podléhají neustálému vývoji“ (Durkheim 2004: 249 – 250). Povedané sa vzťahuje aj na rodový rozmer, a teda rodové stereotypy, ktoré sú takisto väčšími zakorenené na dedine ako v meste. „Město jako prostor otevřenější změnám a individuálním výstřelkům se tedy zdá být oproštěno od trvalých principů, které jsou příznačné spíše pro venkovský řád. (...) Město (...) s sebou nese příslib větší osobní nezávislosti“ (Derdowska 2011: 92 – 96; narúšanie rodových stereotypov, samozrejme, nevnímam ako „výstrelok“). Na túto tému sa priamo vyjadrila Irena Vašková: „Z historické perspektivy je město prostorem, který nabízel oproti venkovu ženám specifické možnosti, a to nejen v pracovní sféře.“ (2011 – 2012: 28) Ani urbánne teda nechápem len v geografickom zmysle – ako uvidíme, jeho stopy budú v rôznej miere prítomné aj v „rustikálnych veršoch“ oboch analyzovaných autorov. „Město (...) nemusí být v textu přítomno explicitně (...) a přesto může být text vnímán jako veskrze městský.“ (Hodrová 2006: 65) Mesto „je – okrem iného – ,stavom mysle“ (Musil 1990: 11). Paradoxne však v meste môže dochádzať aj k zvýšenej miere riadenej uniformity (pozri aj Foucault 2004):

„Pluralita a proměnlivost s sebou nesou jednotvárnost a svoboda vede k uvěznění“ (Derdowska 2011: 93; tento fakt dnes reflektujú vo svojej tvorbe napr. Katarína Kuchelová či Mária Ferenčuhová¹). V súvislosti s mestom, a to opäť nielen v priestorovom zmysle, potom môžeme hovoriť o „zahlčení, chaosu a zároveň monotónnym charakteru města“ (Lynch 2004: 2). Súčasne treba povedať, že mesto ako priestor automaticky neznamená prítomnosť rodovo menej stereotypného spôsobu uvažovania a žitia. Poskytuje však viac názorových a hodnotových pozícií, z ktorých si subjekt môže (s ohľadom na svoje vnorenie do dominujúceho poriadku iba relatívne slobodne) vybrať. Sumarizujúco povedané, urbánne konotuje väčšiu (aj rodovú a hodnotovú) slobodu. V jazykovej rovine dochádza napr. k prenikaniu mestského žargónu do básne či k modernizácii výrazu cez vstupovanie atribútov urbánneho do poézie aj v zmysle „mestského textu“: ide o fragmentárnosť, eliptickosť, polytematizmus, polyperspektivizmus, polyžánrovosť, dialogickosť, heterogénnosť, intertextovosť, simultánnosť, meandrovitý, fluidný či kolážový charakter textu, text ako tkanie, sieť paralelných línií, „patchwork“ – viac pozri Hodrová 2006. (K rôznym podobám mesta pozri aj Sedláková 2010: 247 – 256.)

Pre sledovaný problém je tiež prínosná už citovaná práca Joanny Derdowskej (2011), ktorá sa venuje literárnemu rozmeru mestského priestoru, mapuje poznatky rôznych disciplín vo vzťahu k urbánnemu, resp. poskytuje interdisciplinárny prehľad teórií mestského priestoru a ich následné využitie v interpretáciách diel českej literatúry. Výstižne reflektuje aj rôznu mieru relativizácie tradičnej opozície mesto – dedina (napr. ochrana mesta ako ochrana prírody, miznutie hraníc medzi dedinou a mestom z dôvodu expandovania mesta do predmestí...). Prepojenie oboch pólův tradičnej dichotómie mesto – dedina zaručujú aj telekomunikačné a masmediálne prostriedky. „Od nynějška se již nic nemůže pokládat za oddělené fyzickou překážkou nebo příliš dlouhou ‚časovou distancí‘, s *inter-fasádou* monitorů a kontrolních obrazovek ‚jinde‘ začíná ‚tady‘ a vice versa.“ (Virilio 1999:

¹ Viac pozri Rebro 2011: 149 – 177. K „urbánnym prvkom“ v zbierke Kataríny Kuchelovej *Malé velké mesto* pozri aj Šafranová 2013: 69 – 79.

165) Na rozotieranie hraníc urbánneho a prírodného poukazuje aj Miroslav Marcelli, keď napr. poznamenáva: „Krajina sa v panorámach dostáva dovnútra urbánneho prostredia a je jeho konštrukciou.“ (2009: 201) Hoci mnohé z naznačených zistení nie sú – aj z dôvodu obdobia vzniku analyzovaných básní – aplikovateľné na predložený výskum, ich uvedenie pokladám za prospešné pre širší kontext a pre ďalšie potenciálne výskumy.

Pokiaľ ide o dichotómiu urbánne – rustikálne s korelátmi prírodné – neprírodné, ktorá sa v práci priebežne vysúva do popredia, tento problém uchopím zo širšej perspektívy. Ako som naznačil, podoby urbánneho aj rustikálneho sú rôzne. Mesto sa zvykne prezentovať ako útulné aj nebezpečné, utopicky zjednocujúce aj chaotické, prepojené s prírodou či ju deštruujúce – pri jeho reflexii tak treba zakaždým prihliadať na analyzované obdobie a interpretovaný primárny text. Rustikálne sa zasa zvyčajne spája skôr s prírodou. Príroda je tiež súčasťou mesta, hoci skôr upravená a často nanovo vysádzaná. Mesto sa navyše popri jeho opozitnom vyčleňovaní sa voči prírode a dedine, ktoré má dlhú tradíciu práve u nás a ktoré často slúži na spomínaný opis jedného pomocou kontrastného využitia druhého, zvykne vnímať aj ako príroda. Tak vnímal mesto napr. Charles Baudelaire, ktorý jeho chaos a divokosť prirovnával k prírode. No mesto sa predsa len zvyčajne stavalo a stavia do protikladu k prírode – a to aj v zmysle prísľubu väčšej osobnej nezávislosti, tu môžeme nájsť paralelu s hrdinkou Vadkerti-Gavorníkovej, ktorá sa vyčleňovala voči matke a dedine s jej tradičnými zvyklosťami. V období moderny vyvrcholilo aj vnímanie mesta ako ohniska vedy a techniky, ktoré korešpondovalo s podrobením si prírody človekom, s jej inštrumentalizáciou. Tá súvisela s patriarchálnym podrobovaním si ženy, na čo upozornili ekofeministky. V tomto zmysle je vlastne úzke prepojenie človeka a prírody (hlavne v textoch Mihalkoviča) ekofeministickým „ideálom“, resp. návratom človeka k predmodernej dobe, keď príroda ešte nebola objektivizovaná, oddelená od človeka, zbavená účelu osebe a exploatovaná. Skrotenie prírody sa prejavovalo aj v architektúre, známy je prípad Le Corbusiera, ktorý v texte *The cities of tomorrow* píše: „Mesto, to je pevné uchopenie prírody.“ (Cit. podľa Derdowska 2011: 96) Prírodu

(hlavne v priestorovom zmysle) teda používam v práci aj ako opozitum mesta, no s vedomím povedaného, ako aj toho, že dedina a príroda majú k sebe síce blízko, súčasne však je rozdiel medzi kultivovanou prírodou dedinských záhrad, akú nájdeme u Mihalkoviča, a divokou prírodou, od ktorej je dedina vlastne vzdialená. Taká sa vyskytuje napr. v tvorbe J. Šimonoviča. V konkrétnych interpretáciách uvidíme, že tak verše Vadkerti-Gavorníkovej, ako aj Mihalkoviča zachytávajú zrastanie človeka a prírody, ktoré má neraz až mytologickú podobu. Vo veršoch sa tak súčasne ozýva ľudová slovesnosť, pre ktorú je typické primknutie sa človeka k prírode. U Mihalkoviča bude vystupovať do popredia aj ohrozenie prírodou, varovanie prostredníctvom nej, čo je jav, ktorý sa naplno prejaví v tretej knihe Vadkerti-Gavorníkovej. Príroda sa bude uplatňovať aj v zmysle dobovej poetiky ako prepojená s urbánnymi elementmi. To všetko však rozvinem v konkrétnych kapitolách.

V súvislosti s napájaním sa analyzovaných textov na širšie intertextuálne a „hlbšie“ antropologické vrstvy je dôležité poznamenať, že pokiaľ v práci hovorím o motívoch, zohľadňujem nasledujúce: „Pro označení prostorového motivu se někdy volí termín topos /Hodrová 1997/. Právě u tohoto motivu-toposu je velmi často přítomen jeho intertextový moment, rýsující se jako určitá nadstavba konkrétního motivu v díle, které je prostřednictvím podobného motivu vztaženo k jiným dílům, k celku literatury. (...) I když intertextovost působí jako všudypřítomná potenciální významová dimenze de facto u všech motivů, právě v oblasti prostoru se prosazuje nápadněji než jinde, což je dáno pochopitelně i tím, že počet základních míst je omezený a přitom společný různým literaturám (přinejmenším v rámci určité kultury a doby). Intertextová vlákna (...) přitom někdy (...) dosahují až k antropologickému prazákladu, ke kolektivním archetypům lidského vědomí /Bachelard 1957/. Podobní komplexní charakter mají také motivy-toposy časové.“ (Hodrová 2001: 733)